

**SVEUČILIŠTE J. J. STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU**

UVOD U FILOZOFIJU

**Plan predavanja za prvi dio kolegija „Uvod u filozofiju. Logika“
(Umnoženo za privatnu uporabu slušača)**

Priredio:

Mladen Milić, dipl. theol.

ĐAKOVO, 2008./'09.

Što je to filozofija?

«Slušati sve što nam netko govori te dopustiti da nam se to kaže, u tom je sadržan visok zahtjev koji se postavlja svakom čovjeku. Podsjetiti se na to za sebe samoga, to je za svakoga nešto sasvim vlastito. Učiniti to za sve i to za sve uvjerljivo, to je zadaća filozofije.» (H. G. Gadamer)

Filozofija je stvarnost koja se ne tiče samo stručnjaka, nego se najčešće tiče svakoga čovjeka, naročito u teškim, bremenitim trenucima i situacijama. Vjerojatno zato ne postoji nijedan čovjek koji ne filozofira. Često je to, uvjetno rečeno, primitivna filozofija, ali najvažnije je to da, kako se čini, svi moramo filozofirati.

Stoga je opravdano postaviti pitanje: Što je to filozofija? To je, smatra Bochenski, jedno od najtežih filozofskih pitanja! Najčešće je tome tako što ne postoji jedna određena definicija filozofije, nego joj se pridaje mnogo značenja. Evo nekoliko najvažnijih:

- Bertrand Russel i pozitivisti – filozofija je pojam kojim treba biti obuhvaćeno sve ono što još ne može biti znanstveno obrađeno. Primjerice, kod Aristotela su filozofija i znanost jedno te isto jer se znanosti nisu još bile dovoljno razvile da bi se odvojile od filozofije. Drugim riječima, pod pojmom filozofija podrazumijevali bi se pokušaji objašnjavanja različitih, još nedozrelih problema. Filozofija nema objekta i zato se ne može smatrati znanošću.
- Kontraargument – zanimljivo stajalište i naizgled uvjerljivo; ali, kad bi bilo trako, onda bismo danas imali manje filozofije nego u vrijeme starih Grka, a to nije tako. Filozofija je danas prisutna više nego prije s još više pitanja, problema i mislilaca. Istina je, nadalje, da su se pojedine discipline odvojile, ali činjenica je da kad se određena znanost odvoji, nastaje paralelno još jedna filozofska disciplina! Činjenice pokazuju da filozofija s vremenom ne odumire nego postaje življa i bogatija. I još nešto: u ime koje se discipline ova tvrdnja

postavlja?! Već je Aristotel protivnicima filozofije dobio da ili treba ili ne treba filozofirati; ako ne treba filozofirati, tada ne treba u ime određene filozofije. Ako je u ime te filozofije, tada opet moramo filozofirati. To i danas vrijedi. Mnogi filozofskim argumentima osporavaju filozofiju. Dakle, filozofija nekad sabire nedozrele probleme, ali ona je ipak nešto puno više.

- Jean Wahl, Jeanne Hersch, Gabriel Marcel, egzistencijalisti – filozofija neće iščeznuti odijeljivanjem znanosti jer ona naprosto nije znanost. Ona istražuje nadrazumsko, nedohvatljivo i s razumom (znanošću) ima jako malo zajedničkoga jer joj je područje bavljenja izvan racionalnoga. Prema tome, filozofiranje ne bi bilo razumski način istraživanja, nego neki drugačiji, primjerice, kroz umjetnost glazbe ili pjesništva.
- Kontraargument – respektabilna primjedba jer granična pitanja često zahtijevaju da se ne služimo samo razumom, nego i srcem, htijenjem, maštom, osjećajima, poput pjesnika. Osim toga, temeljne filozofske datosti nisu dostupne razumu, pa ih se mora shvaćati drugim sredstvima. Nadalje, znanosti su razumske pa filozofiji preostaje pjesničko mišljenje na granici ili onkraj razuma. Međutim, ako pogledamo povijest filozofije, vidimo da je filozof onaj koji pokušava **razumski** objasniti stvarnost. Čak i oni koji se bore protiv uporabe razuma (Bergson) opet upotrebljavaju razum. Filozof, razumski misleći, jest onaj koji pokušava unijeti red i jasnoću u svijet i u život. Drugim riječima, filozofija je oduvijek razumska znanstvena djelatnost, nauk, a ne umjetnost (*scientia, non ars*). Ukoliko su se neki filozofi bavili umjetnošću (Platon, Augustin, Sartre), to je zato što su htjeli priopćiti svoje misli određenim sredstvom.

Tri su glavne poteškoće učenja filozofije i bavljenja njome danas:

- filozofija nema više mjesta u znanosti – pretekle su ju druge znanosti
- filozofija je izgubila svaku važnost za teologiju i religiju – mora ju se odijeliti od teologije

- suvremena filozofija postaje danas ezoterična znanost – pristupačna je samo malom broju izabраниh ili ludih ljudi, čudaka, kreće se na visokoj razini malobrojnih učenjaka i ne vidi joj se nikakav smisao.

Ostaje pitanje – čime se filozofija bavi i čime bi se trebala baviti? U svakom slučaju, ne bi trebale druge znanosti reći čime bi se ona trebala baviti. Sklonost modernog svjetonazora je da filozofiju smješta u razinu onostranog, nedokazivog i neuhvatljivog, ezoteričnog ili čak osjećajnog. Filozofija (i filozof) je u konačnici beskorisna! Materijalni svijet istražuju fizika i kemija, živi svijet biologija i genetika, svemir astronomija, ljudsku misao psihologija itd. Filozofija ostaje izvan ovog popisa. No ipak, filozofija kao uopćeni pogled na stvarnost istražuje stvarnost kao takvu. Zaustavimo se na najvažnijim objektima proučavanja filozofije:

- spoznaja – znanosti spoznaju, a filozofija istražuje mogućnost same spoznaje, njezine pretpostavke i granice;
- vrijednosti – znanosti istražuju ono što jest, a filozofija i ono što bi *trebalo biti*;
- čovjek – znanosti čovjeka promatraju parcijalno i teže ga svesti na svoju razinu promatranja, a filozofija promatra čovjeka u cjelini i u suodnosu s ostalim bićima;
- jezik – filozofija istražuje jezik kao mogućnost izričaja; jezik je kuća bitka (Heidegger)
- apsolut – filozofija promišlja stvarnost pod vidom apsoluta.

Naravno, ovdje su izdvojeni neki pojmovi i bilo bi pogrešno svesti filozofiju samo na spomenute stvari. Ona je puno šire područje, drugim riječima, ona je univerzalna znanost i područje joj nije suženo na nešto ograničeno i određeno kao što je to slučaj s drugim znanostima.

Po čemu se onda razlikuje? Od drugih znanosti filozofija se razlikuje po metodi i aspektu. Po metodi – filozof si ne uskraćuje nijednu među mnogim metodama, npr. spoznaje. Po aspektu – filozofija svaku stvar promatra pod vidikom granice, pod vidikom temeljnih gledišta. Tamo gdje znanosti staju (ili ne mogu dalje ili nemaju potrebe), tek se tu filozof počinje pitati. Zato je filozofija temeljna znanost.

Znanosti spoznaju, filozof pita što je spoznaja; znanost postavlja zakone, filozof pita što je zakon,... U tom smislu, jedno od temeljnih filozofskih pitanja je pitanje «Što?» Osim što je temeljna, filozofija je i univerzalna znanost. Ona nije umjetnost, nego razumska disciplina, trijezno i ozbiljno istraživanje i misaoni napor. Ne zatvara se nijednoj dostupnoj metodi. Ona je radikalna znanost koje se ne zadovoljava pretpostavkama drugih znanosti nego želi istražiti smisao i stvarnost do posljednjih korijena.

Također se mora reći da je ona strahovito teška znanost. Tamo gdje se ništa ne podrazumijeva i gdje se sve stavlja u pitanje, gdje ima mjesta i za potpuni skepticizam i za realizam i za idealizam, tamo posao ne može biti lagan! Zato nije ni čudo da se mnogi filozofi razilaze u temeljnim pitanjima.

Za kraj ipak moramo nešto priznati! Čovjek je određen za filozofiranje, htio on to ili ne. Najvjerojatnije ili gotovo sigurno velika većina nas nikada neće postati veliki filozofi. Toma Akvinski kaže da temeljna filozofska pitanja može razumjeti i riješiti samo mali broj ljudi, nakon dugo vremena i ne bez primjesa zablude. Ipak, bavljenje filozofijom je jedna od najplemenitijih i najljepših stvari kojima se čovjek može baviti i koje uopće u ljudskom životu mogu postojati. Tim više ako se čovjek, kao student teologije, mora posvetiti filozofiranju. Mnogi će se pitati: u čemu je, pa i za studenta teologije i teologa, korist filozofije? Upravo to pitanje je promašeno. Filozofija ne donosi korist. Drugim riječima, ona nije korisna nego bes-korisna stvarnost. Ili još bolje – ona je onkraj koristi. Opet će se netko pitati: pa zašto se njome baviti ako ne donosi korist? I opet kontraargument. Upravo zato što ne donosi korist! Ako nešto donosi čovjeku korist, onda je to najčešće nešto što mu donosi i muku, napor, obvezu ili strah. Rad, zarađivanje, novac i sl. su korisne stvarnosti i često su mučne. S druge strane, najljepše stvari u životu su bes-korisne i upravo po njima čovjek postaje više čovjek – očovječuje se. Ljubav, prijateljstvo, slobodno vrijeme, religioznost i vjera, različiti hobiji – sve su to, uvjetno rečeno, bes-korisne stvarnosti i baš zato su lijepe, plemenite i čine čovjeka više čovjekom. Gledati u ljubavi i prijateljstvu korist znači promašiti smisao prijateljstva i ljubavi. Tako je i s filozofijom – gledati u njoj korist znači promašiti smisao filozofije. Ona nas, iako je teška, privlači da budemo više

ljudi, odnosno da vidimo kako beskrajno sami sebe nadilazimo (Pascal). Tko god je imao prilike slušati ili čitati nekog velikog filozofa, mogao se u to uvjeriti!

Prvenstveno¹ gledajući, filozofija ne nastaje samo u teškim životnim situacijama (iako je tada naglašena), nego ona počiva na stvarnosti kao takvoj. Pod pojmom filozofija podrazumijevamo stvarnost i njezino razumijevanje. Filozofija je racionalno djelovanje koje zadire u nadržacionalnu sferu i približava ju čovjeku. Osim toga, filozofija pokušava otkriti i približiti čovjeku stvarnost ljudskog života i svijeta. Drugim riječima, ona je **realna umska sklonost koja je usađena u narav svakoga čovjeka.**

I sad se pitamo: što je ta umska sklonost. Na prvom mjestu, to je vrlo neodređena tema i pitanje. Priznajemo da ima različitih stajališta i da put koji ćemo objasniti nije i jedini put, ali ćemo ići što pouzdanije.

Kada pitamo što je to filozofija, pokušavamo ne biti izvan filozofije, nego biti unutar nje, tj. «filozofirati» - zadržati se u njoj i postupati na njezin način, da bi nas to filozofiranje dodirnilo, i to bitno. Odmah se nameće pitanje: nije li to onda stvar afekcije, osjećaja. A. Gide, komerntirajući Dostojevskog, kaže: «Lijepim se osjećajima stvara loša književnost.». To isto (još i više) vrijedi i za filozofiju. Osjećaji, misli Heidegger, ne pripadaju u filozofiju. Oni su nešto iracionalno, a filozofija, ne samo da je racionalna, nego je i **istinska upraviteljica razuma.**

Mi smo sad već odgovorom predusreli prvo pitanje! Svakome tko tvrdi da je filozofija stvar razuma može se postaviti pitanje: kojim pravom? Odakle razumu nalog da bude gospodar filozofije? Što je u konačnici razum, um? Odmah možemo postati sumnjičavi – ako se jedino putem filozofije može reći što je razum, onda smo u začaranom krugu. Ako filozofija nije racionalna, onda je iracionalna. S druge strane, misli Heidegger, ako uzmemo filozofiju kao iracionalnu, uzimamo racionalna mjerila razgraničenja i pretpostavljamo da se samo po sebi razumije što je to razum (što opet nije moguće).

Uostalom, riječ filozofija ima u svom kolokvijalnom izričaju često negativan prizvuk. Filozofirati znači beskorisno razmišljati, nametati nekom svoje mišljenje,

¹ Ovaj dio rađen prema M. HEIDEGGER, *Što je to – filozofija?*, u: M. Heidegger, Kraj filozofije i zadaća mišljenja. Rasprave i članci, Naprijed, Zagreb, 1996., 261. – 283.

«mlatiti praznu slamu». Da bismo se, pak, odmaknuli od ovakve predodžbe, moramo se uputiti na izvor. Riječ filozofija dolazi od grčke riječi η φιλοσοφία. Vidimo da ova riječ dolazi iz grčkog misaonog kruga koji je bitno odredio zapadnoeuropsku misao. Prema tome, riječ filozofija upisana nam je u misaoni rodni list i određuje i današnju znanstveno-tehničku epohu.

Analizirajući riječ filozofija, moramo si dozvati u pamet da je grčki jezik – jezik logosa – jezik riječi, smisla itd. Drugim riječima, smislen jezik – ono što je rečeno istovremeno je i ono što se imenuje – uvijek se traži bit ili smisao onoga što se govori. Dakle, ne ostajemo na pukom značenju riječi, nego raz-lažemo (legein) njezin smisao.

Tako riječ philosophia upućuje na riječ philosophos, riječ koju je po svoj prilici smislio **Heraklit**. Prvenstveno, ta riječ je pridjev – aner philosophos, a znači doslovno «filozofski čovjek». Aner philosophos je «hos filei to sophon» - onaj koji ljubi, voli, prijanja uz mudrost, ali i stvarnost. Tako je filozof onaj koji, ljubeći stvarnost, tj. teži za mudrošću, održava tu čežnju budnom i u drugim ljudima. Ljubiti mudrost znači strastveno ju tražiti, postati filozofom i tako razvijati filozofiju. To traženje nameće si prva temeljna pitanja – što je biće, što je bitak, zašto nešto jest, a nije da nije?,...

Dakle, aplicirajući na Heraklita i Parmenida, Heidegger smatra da filozofija traži ono što biće jest, ukoliko jest. Filozofija je na putu prema bitku bića, tj. prema biću poradi bitka. Za Aristotela, filozofija je spoznanje prvih počela i promatranje uzroka. Ona je, mjerodavna spoznaja (znanost) koja je sposobna za theorein – da istražuje, da traga za onim što promatra i da to ne gubi iz vida. Za Aristotela, filozofija mjerodavno promatra prve uzroke i počela., s namjerom da istraži bitak samoga bića.

Drugim riječima, **filozofija je vrsta mjerodavnosti koja je sposobna promatrati biće s obzirom na to što ono jest, ukoliko jest biće.**

Mogli bismo ovdje zastati i reći da više nije potrebno tražiti definicija ako ju je dao Aristotel prije 2500 godina. Međutim, od antike do danas, baš na osnovi promjena i različitih stavova i mišljenja mi danas možemo ustvrditi kako je filozofija baš na osnovi tih promjena i putem njih ostala uvijek ista. **Jer promjene su jamstvo srodnosti u istome ili, Sokratovim riječima, o istome uvijek na novi način.** Dakle,

Aristotelova definicija nije apsolutna. Ima i drugih definicija koje se ne vežu na nju jer ni filozofija, prema Heideggeru, nije dijalektički proces.

Vidimo da nije lako dati jednu određenu definiciju što je filozofija i kako filozofiramo. Možda bismo mogli reći kako filozofiramo (događa se filozofija) onda, ne samo razmišljamo, nego i govorimo (legein – logos), odnosno kad raz-govaramo (dia-legein – dijalog), kada tražimo i dajemo od-govore. Summa summarum, filozofija se događa u govoru (zato je za Heideggera jezik kuća bitka), odnosno u legein – raz-govaranju i traženju smisla (jer logos znači i smisao), hodu na putu prema krajnjim granicama, prvim počelima i uzrocima, odnosno samom bitku onoga što jest ukoliko jest, a to je biće.

To govorenje i odgovaranje zahtijeva usklađenost i određenost prema onome o čemu govori. S druge strane to govorenje je spremno i na dijalog, a to pretpostavlja i slušanje, osluhivanje. Zato je čovjek, prema Rahneru, *slušač Riječi*. To znači da filozof i filozofija, ne samo da imaju potrebu govoriti, nego moraju slušati, osluhnuti što se događa, osluhnuti nešto ili nekoga tko može nešto reći. Zato filozofija ne može ne prihvatiti govor apsoluta (Boga) koji govori u ljudskoj povijesti. Zato filozofija ne može ostati gluha na potrebe i probleme suvremenog svijeta. U konačnici, kad filozofija osluškuje i tek onda govori, (p)ostaje uvijek aktualna i zanimljiva. **Filozofija je zato usklađenost odgovaranja čije mišljenje nećemo prepustiti slučajnoj promjeni i kolebanjima osjećajnih stanja.** Odatle i skeptičnost prema osjećajima u filozofiji.

U tom kontekstu, usklađenost se temelji na pathosu čuđenja. Za Aristotela i Platona je čuđenje (thaumazein) arhe – počelo filozofije, ono što vlada filozofijom i što joj stoji u temelju njezinog permanentnog proizlaženja. Pathos ne stoji na početku filozofije kao što prije operacije prethodi pranje ruku. **Pathos nosi i prodahnjuje filozofiju.** To znači da je ona prodahnuta čuđenjem i da je u njoj prisutan određeni **duh**. Znači da je čuđenje stalno prisutno, a ne da je postojalo na početku, pa je čovjek počeo filozofirati, pa je čuđenje prestalo. To je nekako na tragu onih koji govore da će filozofija prestati kad se razvije znanost. Međutim, moramo misliti na način starih Grka. Pathos obično prevodimo kao strast, ali to se može prevesti i kao prepuštanje nečemu, dopustiti da se nečim bude određen. Pathos bi onda mogao biti i ugođaj.

Onda bi čuđenje moglo biti ugođaj unutar kojeg je zajamčeno od-govaranje bitku bića, tj. samog filozofiranja.

Novo doba u filozofija nastupa Descartesom. Za njega ugođaj nije više čuđenje, nego sumnja – kako biće postaje ens certum – izvjesno ili sigurno? Ugođaj sumnje je pozitivni pristanak uz izvjesnost. Biće je onda biće ako je clare et distincte – jasno i odijelito spoznatljivo. Certum (izvjesno) je onda kad je razumom mjerljivo. To je otvorilo put modernim znanostima da, u konačnici, filozofiju ostave postrani kad je u pitanju pathos. Pathos suvremenih znanosti danas je empirijska provjerljivost i dokazivost. Zato filozofija ni nema mjesta danas na areopagu suvremenih znanosti i smatra ju se suvišnom i beskorisnom.

U svemu tome možemo pitati koji je danas pathos, ugođaj filozofije nakon razvoja modernih znanosti i tehnologija, nakon razvoja Descartesove, Kantove, Hegelove, Marxove i Nietzscheove filozofije? Po svoj prilici, postoji neki ugođaj ali je on možda još skriven. Ono što mi vidimo danas, najčešće su različiti ugođaji – očajnička sumnja s jedne, a naivni optimizam s druge strane; strah s jedne, nada s druge strane,... Zato je i teško reći što je danas filozofija. Nemoguće se vratiti na antički mentalitet, ali ga treba raspektirati. Filozofija i onda i danas govori o bitku i biću i svakako treba vrednovati antički govor logosa – smisla i smislenosti. Drugim riječima, danas je teško dati čvrstu strukturu i program filozofije, ali treba imati na umu Aristotelovu misao da je bitak u sebi jednostavan, ali se pojavljuje mnogostruko...

Mjesto filozofije unutar moderne znanosti i misli; neka obilježja postmoderne

Anegdota, koja spominje kako je Heideggerova kućna pomoćnica odbila posjetitelja s obrazloženjem da g. Heidegger trenutno razmišlja i ne može nikoga primiti, vjerojatno izaziva podsmjeh. Upravo to je problem s kojim se suočava filozofija danas – čovjek kao misaono biće nema vremena za razmišljanje, a onaj koji razmišlja postaje smiješan.

Ljudska narav i čovjek kao racionalno biće unutar te naravi nikad se ne zadovoljava postojećom razinom vlastite egzistencije², nego uvijek traži nov način izričaja. Na planu filozofije možemo govoriti o izmjeni različitih filozofskih epoha, koje su uvijek uvjetovane društveno-političkim, socijalnim, psihološkim i osobnim miljeom. Jednim imenom to zovemo kulturološki kontekst.

Filozofska misao određenog vremena, dakle, ovisi o mnogostrukim utjecajima. Mogli bismo pitati, što je i koji je temeljni **ugodaj** u 20. i 21. stoljeću!? Pokušavamo ga odrediti da bismo vidjeli kako i na koji način i mi sami promišljamo stvarnost, te kako nam se uopće ta stvarnost danas nudi?

Na misaonom i filozofskom planu možemo govoriti o razdoblju koje nazivamo **postmoderna**. Možemo ju označiti kao pojam kritike i destrukcije zapadne racionalne misli, koja više nije u stanju biti nosivi čimbenik suvremenoga svijeta. Na sociološkom planu 60.-ih godina 20. stoljeća počinje postindustrijsko razdoblje i snažan informatički napredak. S druge strane, vrlo se brzo javljaju prvi otpori prevladavajućim vrednotama razvijene industrijalizacije i to protiv ekonomske racionalizacije kao najviše čovjekove vrijednosti. Mladi '68. poseban otpor daju ideji razvoja kao jednostavnog uvećavanja imanja, ideji bogatstva kao jednostavnog nagomilavanja materijalnih dobara i kvaliteti jednodimenzionalnog života. U tom se

² O tome na pjesnički način progovara P. Preradović: *Ljudskom srcu uvijek nešto treba, nikad ni s čim zadovoljno nije, čim željenog cilja se dovreba, opet iz njeg' sto mu želja klije.*

razdoblju ponovno javlja senzibilitet za vrijednosti subjektivnosti, individualnosti, pluralizma, kreativnosti, mašte, samoostvarenja, svakidašnjice itd. Sve u svemu, '68. je bila početak pobune protiv agresivne industrijalizacije i potrošačkog mentaliteta.

Kao posljedica postindustrijskog razdoblja javlja se nova teorija koja pripovijeda kako pojedinac sam mora postati, na svoj način, cjelokupna stvarnost, univerzalnost. Stječe se dojam da svaki čovjek treba postati izolirani otok vlastitih vrijednosti. Stvara se sveopći individualizam, logika samodostatnosti i stvarnosti rascjepkanog vrijednosnog svijeta, koji se pojačava usporedno s razvojem informatičkih tehnologija (individualno otuđenje na cyberspaceu – chat, Facebook,...).

No, da bismo uopće mogli reći nešto o postmoderni kao razdoblju koje dolazi nakon moderne, moramo označiti nekoliko karakteristika moderne. Na prvom mjestu, moderna je razdoblje koje se razvija paralelno s industrijskim revolucijama i nakon Francuske revolucije, odnosno nakon razdoblja prosvjetiteljstva. Moderna je bila obilježena vjerom u napredak i ideologijom razuma, uz naglašen razvoj prirodnih znanosti, a prema mišljenju mnogih, urušila se sama u sebe. Zato i počinje postmoderno razdoblje, krajem 60.-ih godina prošlog stoljeća. U tom kontekstu postmoderna označava kraj i neostvarenost ideala modernog vremena, vremena snažne vjere i optimizma u industriju, tehniku i znanost. U konačnici, nova pojava postmoderne kulture je kritički odmak od vremena i načela prosvjetiteljstva.

Čovjek sve više postaje *otvorena stvarnost*. Primarne strukture društva i nositelji identiteta u predmodernom i modernom vremenu (obitelj, zanimanje, prijateljstvo) nestaju, kao što nestaje i naivna vjera i mitologiziranje napretka kao popratne pojave prosvjetiteljstva i industrijskog razvoja. Postmoderni čovjek ne osjeća se više dijelom jedne čvrste strukture, često je dezorijentiran i osamljen, a nesigurnost, nestabilnost i osjećaj izgubljenosti prate ovaj razvojni put društva. S druge strane, naglašena vrijednosna norma je – hedonizam shvaćen kao maksimum ostvarenog zadovoljstva.³

³ Za razliku kako ga je shvaćao Epikur – kao minimum u kojem čovjek može biti nečime zadovoljan i u tome uživati.

U potrazi za filozofskim korijenima postmoderne dolazimo do dvojice filozofa: Friedricha Nietzschea (1844. – 1900.) i Martina Heideggera (1889. – 1976.). Nietzsche je prvi mislilac koji je, dovodeći u pitanje racionalnost platonističko-kršćanske tradicije, poremetio sigurnost moderne u samu sebe te je na taj način postao prvi «prorok postmoderne». Treba naglasiti da postmoderna ne počinje Nietzscheom, nego ju on nagovještuje, a sam živi na razmeđu povijesnih epoha. Heidegger govori o nemogućnosti metafizike da dohvati bitak i mogućnosti da govori samo o biću, te tako dekonstruira svaku mogućnost metafizičke misli. Upravo to razaranje utječe na novi duh europske filozofske postmoderne.

Glavni teoretičari postmoderne su: J. F. Lyothard, F. Fukuyama, M. Foucault, G. Vattimo, J. Derrida.

Nije uopće jednostavno odrediti značenje i smisao riječi postmoderna. Prema naravi latinskog jezika, prijedlog *post-* označava nešto što dolazi poslije nečega. Međutim, upravo je problem u tome što mnogi postmodernu uopće ne razumijevaju kao neko novo doba, nego samo kao jedan novi odnos i stav spram moderne i njezinim dostignućima, i to kroz raskid ili krizu toga odnosa. Tumačeći Nietzscheovom terminologijom, ona bi bila epoha završenoga nihilizma u kojoj ne postoje stabilna uporišta.

Kod nekih se mislilaca pojavljuje i pojam **endizam** – širok raspon stajališta i mislilaca čiji je zajednički nazivnik proglašavanje «kraja» nečega – humanizma, povijesti, čovjeka, ideologije itd.

S druge strane, J. Habermas ne smatra postmodernu kao neko novo razdoblje, kvalitativno drugačije od moderne. Isključuje ju kao *kraj prosvjetiteljstva*, smatrajući da je moderna epoha u svom punom razvoju i da moramo ostaviti prostora njezinom razvojnom zamahu. Postmoderna je za njega samo privremeno stanje anarhije, a Habermas prigovara Nietzscheu «da želi razbiti umsku čahuru moderne kao takve».

Lyothard

Predstavljajući neke bitne karakteristike postmoderne, Lyothard govori o «kraju velikih pripovijesti ili metapripovijesti». To su univerzalne teorije koje namjeravaju tumačiti cjelinu stvarnosti (npr. marksizam i hegelijanizam). On tvrdi da je moderna gradila svoje spoznaje, uvjerenja i istine na metapripovijestima, ali su one

izgubile vjerodostojnost, neovisno o načinu unificiranja koji im se pridaju. Projekt moderne, započet prosvjetiteljstvom, likvidiran je zbog svojeg stremljenja prema totalitetu⁴. Njegova kritika moderne u osnovi leži u činjenici da se njezin projekt okrenuo protiv čovjeka. U postmoderni ne postoji više temelj na kojem bi se istina oslanjala i gradila, ona je označena gubitkom čvrstog centriranja. Postmodernom čovjeku nije važna ni prošlost ni budućnost, nego jedino sadašnjost. Ne uznemiruju ga metafizičke misli, ne vjeruje ideologijama, racionalnost mu nije potrebna, a njegov hod je nomadski hod prema nepoznatome, često lišen pitanja i odgovora o smislu.

Vattimo

Polazi od uvjerenja kako je bit postmoderne ustvari bit zaključaka Nietzscheove i Heideggerove filozofije. Moderna epoha, vođena progresivnim prosvjetiteljstvom, prestaje jer počiva na nesigurnim temeljima. Prema Vattimu, početak postmodernog razmišljanja je u nijekanju trajne, stabilne i vječne stvarnosti.

Za njega je postmoderno društvo, prije svega, plod mass-medija. Ideja povijesti kao nečeg jedinstvenog je odbačena, ideal napretka je ostao prazan, a Europa više nije centar svijeta. Sve to je polazište za današnju situaciju, bitno obojenu društvom komunikacije. To suvremeno društvo je kaotično, kompleksno i nejasno. Zato je i postmoderna decentrirana, lišena svake ideološke sigurnosti. Nastankom mass-medija, svijet postaje mnoštvo lokalnih racionalnosti. Sve to producira zbunjenošću i izgubljenost.

Svijet, lišen ideologija, postaje svijet slobode, i upravo je ta sloboda današnjem čovjeku problematična – ona zove na neprestanu promjenu stavova, mišljenja i pogleda na svijet, a čovjek je, misli Vattimo, stalno u nostalgiji za zatvorenim horizontima, dorečenim sustavima i odgovorima. Zato je postmoderna, ne samo izazovna, nego i opasna jer je čovjekova misao postala **slaba misao**.

Bez obzira na to kako razumijevamo postmodernu – ako novo razdoblje ili samo kao novi odnos iste stvarnosti, moramo ipak reći kako se radi o kraju jedne epohe. Opći kolaps epohe razuma uvod je u postmodernu. Važno je istaknuti da je u

⁴ Lyotard izjednačuje pojam totaliteta s totalitarnošću, rabeći često pojam *Auschwitz* kao paradigmu propasti i kraha moderne.

individualističkoj i homogeniziranoj epohi moderne razum, kao središnje mjerilo objektivnosti stvarnosti, izgubio svaku moć i snagu. Ono što je prosvjetiteljstvo sa svojim metapripovijestima obećavalo – apsolutni uspjeh, sreća, mir, zadovoljstvo, potpun čovjek – to nije ostvareno. Štoviše, ostvareno je sasvim suprotno! Temelj identiteta današnjeg subjekta je u njegovoj paradoksalnoj beskonačnosti rascijepljenog jastva, bez središta i s mnoštvom rubova.

No, budući da je postmoderna ambivalentno razdoblje, bilo bi pogrešno ne vidjeti i njezine dobre strane. F. Rodé govori o obećavajućim oznakama postmoderne: zahtjev za mirom, učenje o nenasilju, završetak zapadnog etnocentrizma, pojava kulturnog pluralizma, feminizam, ekološka svijest, neotuđivo značenje ljudskih prava.

Materijalni i formalni objekt filozofije; uzroci i pitanje uzročnosti; pitanje apsoluta; filozofske discipline; apstrakcija

Već smo spomenuli kako se ljudska narav nikad ne dovršava i ne zadovoljava postignutom razinom, nego uvijek traži novu spoznaju. Postignuto ljudsko znanje uvijek je proporcionalno sa samom stvarnošću. Možemo reći da ono smjera prema svemu onome što teži prema stvarnosti. To znanje stavljeno je na nezaustavljiv put zbog toga što mogućnostima ljudske spoznaje i čovječanstvu uopće često ne vidimo granicu. Takva je, unutar neke općenite spoznaje, i filozofija. Ona je uvijek u nastajanju. Zato posve točne definicije, vidjeli smo, niti nema.

Mi ipak krećemo (pokušavamo krenuti) od točnih postavki koje ipak daju naznake nekih rješenja kad je u pitanju određenje filozofije kao znanosti. Toma Akvinski kaže da je filozofija previše raznolika da bi joj se dala realna definicija. Moguće je označiti temeljne filozofske teme. Klasične teme određuju filozofiju kao znanost koja se mora pozabaviti s 3 područja:

1. **Postojanjem ili bitkom** – činjenica je da sva bića postoje. U tom smislu filozofija se nameće kao znanost o bitku bića. To znači da je ona uvijek ontologija – znanost o bitku.
2. **Pitanjem uzroka** – filozofija ide za tim da razumski pokaže jednu zaokruženost za stvarnošću. Da bi se ta zaokruženost spoznala, treba imati na umu da su sva bića povezana, i to često na uzročno-posljedični način – neka bića ne bi mogla postojati ni nastajati bez drugih bića. Vidimo da bića postoje zbog toga što su postojala i druga bića. Za postojanje svakog bića moramo pretpostaviti drugo biće. U tom nizu ćemo doći i do pretpostavke krajnjeg bića, koje je apsolutno i božansko. Ono će se shvatiti kao izvoriste svih drugih bića, kao prauzrok, prvotni uzrok ili uzrok bez uzroka. U tom smislu filozofija mora biti, ne samo ontologija, nego i protoetiologija – znanost o prvotnim uzrocima. Da bi bilo koje biće postojalo, mora se pretpostaviti uzrok zbog čega

i od čega neko biće postoji. Klasična filozofija postavlja mnoštvo uzroka koje svrstava u **vanjske** i **nutarnje** uzroke:

- **VANJSKI:**

- 1. *Djelatni ili proizvodni uzrok (causa efficiens)* – onaj uzrok čije djelovanje posredno ili neposredno, potpuno ili djelomično uzrokuje nastanak nekog bića;
- 2. *Svršni ili finalni uzrok (causa finalis)* – nijedna stvar ne bi postojala da nema razloga zbog kojeg postoji. Djelovanje ovog uzroka navedeno je svrhom. Svaka stvar postoji radi neke svrhe i prema nečem je usmjerena (Omne agens agit propter finem). Pitanje slučaja, s druge strane, nije lako rješiv problem! Nijedna stvar nije besciljna. Po samoj strukturi stvarnosti, biće nije osamljeno.

- **NUTARNJI:**

- 3. *Materijalni ili tvorni uzrok (causa materialis)* – materijalni uzrok predstavlja mogućnost iz koje nastaje neko biće. Nešto što postoji mora prethodno posjedovati mogućnost postojanja – prije *biti* mora imati *moći biti*. Materijalnost u filozofiji označava mogućnost iz koje nešto može nastati.
- 4. *Formalni uzrok (causa formalis)* – predstavlja konkretnu ostvarenost nekog bića. Ta ostvarenost u filozofiji se naziva forma ili oblik, ali ne puki materijalni, nego konkretni – biće mora imati konkretnu ostvarenost. Npr. da bi neko biće bilo smatrano ljudskim bićem, ono mora ostvariti formu za ljudsko biće, a to je konkretno čovjek. Drugim riječima, da bi nešto postojalo, mora imati mogućnost, ali i ostvarenost nastanka.

3. **Pitanjem apsolutnoga** – filozofija uvijek mora biti naravna teologija. Ljudska misao mora biti okrenuta neizmjernomu, koje je prvotno, iskonsko i jedno, a ono uvijek nazivamo božanskim, odnosno bogom. Kad filozofiju želimo označiti kao naravnu teologiju, mi ju ne želimo shvatiti kao objavljenu teologiju (vjersku teologiju). Racionalna teologija nastajala je u okviru grčke i rimske filozofije. U njoj božanstvo nije osobni Bog. Pod pojmom apsoluta oni

su podrazumijevali neku iskonsku osnovnu stvarnost svijeta. Razlika između tog i kršćanskog poimanja Boga postoji i očita je, ali nije nepremostiva. Od početka razvoja kršćanske teologije, crkveni oci smatraju da božanstvo grčko-rimske filozofije podrazumijeva i kršćanskog Boga, ali samo onaj dio koji se može spoznati snagom ljudskog razuma. Toma kaže da su svi stari filozofi učili da je bog iskonsko počelo. Ono je jedno i ti filozofi nas upućuju na kršćanstvo. Aristotel na nekim mjestima govori o prvoj filozofiji nazivajući ju teologijom. Tako je filozofija znanost koja, koliko je moguće, vodi do spoznaje Apsolutnoga. Ona probija barijere ograničenoga i pokazuje kako je čovjekova spoznaja nadilazeća stvarnost i transcendentno djelovanje.

Apstrakcija i filozofske discipline

Filozofski pristup je univerzalan i želi zahvatiti stvarnost u cjelini. Drugim riječima, zahvaćajući ono općenito, zahvaća se i ono pojedinačno. Ako govorimo o općemu, moramo zanemariti pojedinačno, ali ga ne smijemo zanijekati ili proturječiti, nego omogućiti takav pristup u kojem sva bića mogu i trebaju biti svedena na onu temeljnu, najopćenitiju razinu koju zovemo postojanje ili bivovanje. To odvajanje kao istovjetni proces u okviru ljudske spoznaje naziva se **apstrakcija**. Apstrakcija je udaljavanje od pojedinačnoga. Svaka ljudska spoznaja, da bi bila razumska, mora sadržavati barem neku mjeru apstrakcije. Ako nešto gledamo, gledamo to na različitim stupnjevima apstrakcije.

Kad govorimo o znanosti, onda moramo reći da svaka znanost u sebi ima barem neku mjeru apstrakcije i zato svaka spoznaja, koja nadilazi znanost, da bi se mogla izreći, mora biti univerzalna.

1. Na prvom stupnju apstrakcije naša spoznaja rješava se pojedinačnog iskustva i uočava neke zajedničke spoznaje po kojima prepoznaje neke predmete kao slične i različite. Na razini 1. stupnja apstrakcije djeluju znanosti kao što su povijest, medicina itd.
2. Na drugom stupnju apstrakcije ponajviše djeluje matematika, koja pretpostavlja odvajanje od svih oznaka i kvaliteta i u prvi plan dolazi kvantitativna dimenzija. Tako dolazimo do stupnja u kojem se kvantitativno

predočavaju određene stvarnosti matematičkim simbolima. Riječ je, dakle, o spoznaji koja pretpostavlja razumsku radnju, ali je neovisna o pojedinačnom iskustvu. Vidljivo je, naravno, da je drugi stupanj apstrakcije puno širi i slobodniji.

3. Na trećem stupnju apstrakcije naša spoznaja dolazi do područja univerzalnoga i apsolutnoga i u njemu se ne možemo osloniti na neko neposredno iskustvo. Takva se spoznaja može osloniti jedino na one principe koji su dio stvarnosti, ali ih se može dokučiti jedino misaonim putem. Na tom stupnju moguće je uspostavljati one principe (zakonitosti) u stvarnosti koji su najopćenitiji, tj. potpuno univerzalni. Tek ovdje se je moguće usmjeriti na ono apsolutno i zato se može reći kako je put apstrakcije put od neposrednog iskustva do razumske spoznaje apsolutnoga.

Iako je filozofski pristup univerzalan i želi zahvatiti svu stvarnost, odnosno stvarnost u cjelini i iako se teži govoriti o općem principu koji važi za sve pojedinačno, ipak filozofiju dijelimo na filozofske discipline, koje se bave svaka svojim skupom uže povezanih pitanja. Mnogo više nego kod ostalih znanosti filozofske discipline su isprepletene i međuovisne. Klasifikacije se mogu razlikovati kod različitih autora, kao i pojedini nazivi, ali u globali većinom se filozofija dijeli prema sljedećoj strukturi⁵:

- **Metafizika** (grč. meta ta physika = ono što dolazi nakon, iza fizika) – temeljna filozofska disciplina od koje zavise sve ostale. Najbolje odgovara Aristotelovoj definiciji filozofije koju smo već spomenuli. Iako je nazvana prema Aristotelovom djelu, naziv i sama disciplina ne potječu od njega. Sam Aristotel ovu disciplinu naziva «prva filozofija» ili «teologija». Ona se može, uvjetno rečeno, podijeliti na ontologiju i na filozofsku teologiju, iako se metafizika i ontologija često i poistovjećuju.
- **Ontologija** (grč. on, ontos = ono što jest, biće) – bavi se bićem kao takvim i njegovim svojstvima. Ponekad se naziva i «opća metafizika». Drugim riječima, sve što ulazi u pojam bića, tiče se ontologije – njegovo postojanje, značenje,

⁵ Rađeno prema I. ZELIĆ, *Vodič kroz filozofiju*, Verbum, Split, 2006.

svojstva, odnos prema drugim bićima, vrste bića, njihova nenužnost i nužnost itd.

- **Filozofska teologija** (grč. theos = bog) – bavi se najvišim bićem, apsolutom, ukoliko je on prvotni uzrok i konačni smisao svega što jest. Atribut «filozofska» ovdje stoji da bi se ova disciplina razlikovala od teologije utemeljene na Božjoj objavi (o čemu je već bilo riječi). Češći naziv kod nas je **teodiceja**, a na engleskom govornom području susreće se naziv **filozofija religije**, iako se pod tim često podrazumijeva samo govor o čovjeku kao religioznom biću. Teodiceja se bavi postojanjem i mogućnošću spoznaje Apsoluta, razumskom spoznajom istoga, Božjim atributima i dokazima za spoznaju njegove opstojnosti, odnosom Boga prema svijetu i mogućnošću opravdanja Boga pred pitanjem ljudske slobode, zla, patnje (nevinih) itd.
- **Logika** (grč. logos = riječ, pojam, smisao) – bavi se oblicima valjane misli. Iako neki filozofi smatraju da logika nije filozofska disciplina nego više oruđe filozofije, logika je ipak, i tradicionalno, i suvremeno samostalna disciplina koja se bavi glavnim oblicima misli (pojam, sud, zaključak) i u svom suvremenom obliku se približava matematici.
- **Filozofija spoznaje** – bavi se istinom, mogućnošću, valjanošću i dometom ljudske spoznaje. Naziva se još i **epistemologija** (grč. episteme = znanje, znanost), kritika, gnoseologija, noetika, teorija spoznaje. Pitanja istine i njezinog kriterija, spoznaje i njezinih izvora, objektivnosti i granice spoznaje, mogućnosti zablude i sl. upravo su teme kojima se bavi epistemologija.
- **Filozofija prirode** – bavi se prirodom i materijalnim svijetom kao i pitanjem odnosa čovjeka prema materijalnom. Naziva se još i **kozmiologija** (grč. kosmos = svijet)
- **Filozofska antropologija** (grč anthropos = čovjek) – bavi se čovjekom i njegovim odnosom i mjestom naspram drugih, napose živih, bića, te njegovim sastavnicama, osobnošću, životom itd. Atribut filozofska potreban je da bi se ova disciplina razlikovala od biološke ili teološke antropologije.
- **Etika** (grč. ethos = običaj, pravilo) – bavi se moralnošću ljudskih čina, pitanjem dobra u moralnom smislu, mjerilima moralnosti ljudskih čina, vrlinama ili

krepostima, moralnim zakonom, srećom itd. Ona je filozofska disciplina koja ispituje porijeklo, motive, norme i svrhe moralnog djelovanja i prosuđivanja.

- **Estetika** – filozofska disciplina koja se bavi pitanjem lijepoga, odnosno ljepotom, bilo općenito, bilo konkretno u umjetnosti i stvaralaštvu. Važnije teme u estetici su ljepota, umjetnost, odnos lijepoga i skladnoga u prirodi i umjetnosti, razumska analiza umjetnosti itd.

Osim glavnih ili klasičnih filozofskih disciplina, postoje i područja kojima se filozofija bavi, a koja dodiruju i druge znanosti. To su posebne filozofske discipline koje možemo nazvati i «discipline u genitivu». One se bave pojedinim područjima stvarnosti iz filozofske perspektive, npr. filozofija povijesti, filozofija politike, filozofija jezika, filozofija religije, filozofija odgoja itd.

Povijesno-filozofski pristupi

«Filozofija znači: biti na putu. Njena su pitanja bitnija od njenih odgovora, a svaki se odgovor ponovo pretvara u novo pitanje... Put k filozofiranju ne može se naći mimo puta koji vodi kroz njenu povijest.» (K. Jaspers)

Osim filozofskih disciplina, važnu ulogu u proučavanju i bavljenju filozofijom igra i povijest filozofije. Kad je ona pitanju, riječ je o praćenju filozofskih misli kroz povijest ljudske civilizacije (u našem slučaju prvenstveno europske), jednom dugom procesu u kojem susrećemo različita, koji put teška pitanja i mišljenja. Kako nam je pojam «povijest» poznat još iz osnovne škole kao predmet koji proučava, ne samo dogođene činjenice, nego i refleksiju o nekom zbivanju, tako i povijest filozofije promatramo prvenstveno kao razvoj filozofije, a zatim i refleksiju – misaono razmatranje o tom razvoju filozofije.

Za razliku od povijesti nekih drugih znanosti, povijest filozofije ne zastarijeva zbog aktualnosti temeljnih pitanja kojima se filozofija bavi. Kod mnogih znanosti ideje iz prošlosti su zastarjele i nisu više važna, dok je kod filozofije prošlost uvijek ravnopravan sugovornik sadašnjosti. Metaforički rečeno, filozofske doktrine otporne su na «zub vremena». Osim toga, proučavanje povijesti filozofije je i proučavanje njenih zabluda jer su u samoj filozofiji i zablude vrlo korisne i poučne. Može se reći da su velike zablude važnije od malih istina!

Svaki novi pothvat u filozofiji moguć je teka na temelju poznavanja povijesti filozofije i uvijek predstavlja svojevrsan kritički pogled na određeno misaono razdoblje. Za stvaralačko djelovanje u filozofiji nužna je pretpostavka poznavanja povijesti filozofije pa je ona, u biti, sastavni dio filozofije, filozofska disciplina, odnosno, sama filozofija. Zato povijest filozofije zaokuplja svakog filozofa kao filozofski problem. Ona je, kako kaže Hegel, uvijek djelo velikih individualnosti – «heroja uma», slobodni slijed misli određene osobe u različitom povijesnom ambijentu, ali je istovremeno gotovo uvijek i odraz određene povijesne epohe, kulturnog, političkog i društvenog ozračja u njoj, te kao kritički oblik društvene

svijesti i konstitutivni dio tih prilika i zbivanja. Naravno, ne može se simplificirati i reći kako je filozofija samo nadgradnja na društveni sustav jer filozofija ima svoju unutrašnju zakonitost razvitka koja po iminentnom ritmu dijalektike rješavajući probleme nadograđuje sustave mišljenja jedan na drugi. Zato i možemo, s jedne strane, otkrivati i slijediti općepovijesne zakonitosti i razvoj povijesti filozofije (Sokrat, Descartes, Nietzsche), ali s druge strane, neke odnose u filozofiji možemo shvatiti samo ako slijedimo unutrašnju logiku samorazvitka filozofske problematike, koja nikako nije određena društvenim kontekstom svoga vremena (njemački klasični idealizam unutar tada politički i ekonomski zaostale Njemačke).

Postoje različite interpretacije povijesti filozofije, ovisno o različitom poimanju pojma filozofije, ali i o nakani i stavu autora koji ju prikazuje. Tek od Hegela se može govoriti o povijesti filozofije kao o filozofskom problemu, koji ju je tako učinio filozofskom disciplinom. On ju je izložio kao nužan slijed jedne razvojne cjeline, kao smislen logički proces u kojem su pojedina filozofska učenja dijalektički stupnjevi razvoja apsolutnog duha. Naravno, teško je prihvatiti Hegelovu tezu da je povijest filozofije nužan dijalektički red kontinuiranog napretka. Isto tako je teško prihvatiti da je povijest filozofije samo povijest nereda nadmetanja različitih mišljenja. Mi ju shvaćamo najviše kao **tijek antiteza u dijalogu traganja za smislom čovjekova svijeta, kao nastojanje koje ima svoj napredak, ali i zastoje, uspone i padove.** Povijest filozofije izlaže objašnjava pojedine filozofe i filozofije u njihovoj povijesnoj vezi, kritički ih vrednuje i reflektira nad mogućim problemima i rješenjima.

Moguće je, uz sve rečeno, govoriti o 4 različita pristupa i vrednovanju povijesti filozofske misli:

1. **Pozitivistički pristup** – vidi u povijesti filozofije samo niz različitih filozofskih mišljenja. Ta mišljenja dolaze kao svojevrsno obogaćenje kulture nekog vremena, ali bez nekog uočavanja smisla same filozofije. Budući da pozitivistički način kreće od temeljnog pozitivističkog pristupa koji kaže da je vrijedno samo ono što se opipljivo i eksperimentalno može dokazati, a budući da je filozofija govor o neopipljivom svijetu, to znači da nije ni moguće doći do neke smislene vrijednosti filozofije

2. **Marksistički pristup** – polazi od pretpostavke da je i filozofija samo odraz postojećih proizvodnih odnosa. Svako filozofsko mišljenje je projekcija ekonomsko-društvenih prilika. Filozofija je tako kroz čitavu povijest shvaćena kao svojevrstan bijeg (alijenacija ili otuđenje) od stvarnosti. Prije svega, teorija, po marksizmu, da bi vrijedila, mora biti ostvarena u praksi.
3. **Evolucionistički pristup** – u povijesti filozofije gleda jedan jednosmjerni razvojni put. U tom smislu, nužno je pretpostaviti razvoj filozofije od početnog jednostavnog do složenog i dubokog stadija. Ovaj pristup smatra da se filozofija razvija pravocrtno u progresivnom smjeru i da je suvremena filozofija savršenija od, recimo, Aristotelove filozofije.
4. **Epohalni pristup** – pokazuje nam kako zbivanja na misaonoj sceni ocrtavaju određenu povijesnu epohu i ta epoha ostaje obilježena mišlju nekog filozofa ili filozofskog pravca. Iz toga treba zaključiti da je povijest filozofije slobodan slijed misaonih epoha i da se u svakoj epohi postavljaju važna filozofska pitanja

PERIODIZACIJA POVIJESTI FILOZOFIJE⁶

1. Antička filozofija

Kozmološko razdoblje grčke filozofije

Antropološko razdoblje grčke filozofije

Ontološko razdoblje grčke filozofije

Etičko razdoblje helenističko-rimske filozofije

Religiozno razdoblje helenističko-rimske filozofije

2. Srednjovjekovna filozofija

3. Moderna (novovjekovna) filozofija (od humanizma do Hegela)

⁶ Prema B. KALIN, *Povijest filozofije*, ŠK, Zagreb, 1996., 75.

Filozofija renesanse

Empirizam i racionalizam

Prosvjetiteljstvo

Njemački klasični idealizam

4. Suvremena filozofija

Odnos kršćanstva i filozofije⁷

„Vjera i razum izgledaju poput dvaju krila kojima se ljudski duh uzdiže k promatranju istine. Sam Bog je pak onaj koji je usadio u srca ljudi nastojanje da spoznaju istinu i da najposlije ipak spoznaju i njega kako bi spoznavajući i ljubeći njega prispjeli isto tako k punoj istini o samima sebi.“ (Ivan Pavao Drugi)

Na samom početku nameće se pitanje je li kršćanstvo filozofija i u kojem omjeru? Treba li ono uopće filozofiju i može li se govoriti o kršćanskoj filozofiji? Ili s druge strane, ne stvara li filozofija u kršćanstvu, napose ona moderna, nepotrební racionalizam? Treba li razdvojiti teologiju od filozofije ili one mogu ići usporedno jedna s drugom? Sve su to pitanja na koja nije jednostavno ni lako dati brzi odgovor.

Kad god je riječ o filozofiji i teologiji, čini nam se da su to dva potpuno različita područja. Ipak, u ljudskom stremljenju prema istini ta se dva područja ipak susreću i isprepliću. Kad je teologija u pitanju, onda se ima u vidu narav temeljnog sadržaja teologije, a to je vjera i Objava. U teološkom smislu, Objava na vidjelo iznosi one stvarnosti koje je filozofija otpočetak naslućivala i time prepoznala vlastite i nedostižive vrhunce. Objava kreće otamo kamo smjera filozofija i zato se ne može filozofiji suprotstavljati kao da je riječ o odnosu apsurdna (*Credo, quia absurdum est.*, Tertulijan). Sveto pismo je uvelike zabavljeno spoznajom istine i mudročću. Na svim razinama u Starom zavjetu pojam mudrosti označava jednu od najviših vrednota ljudskog života, a Novi zavjet slijedi tu shemu. Pojam mudrosti označava izbor pravog životnog puta, koji je redovito put prema Bogu. Sam pojam filozofije susreće se jedanput u Novom zavjetu i to u relativno negativnom kontekstu⁸ (Kol 2,8).

⁷ Rađeno prema: J. RATZINGER, *Uvod u kršćanstvo. Predavanja o apsotolskom vjerovanju*, KS, Zagreb, 1993.; I. RAGUŽ, *Teologija i filozofija kao sluškinje. Hans Urs von Balthasar o odnosu teologije i filozofije*, u: *Teologija u dijalogu s drugim znanostima. Radovi znanstvenog simpozija s međunarodnim sudjelovanjem o 200. obljetnici filozofsko-teološkog studija u Đakovu, 1806.-2006.*, 85. – 99.

⁸ „Pazite da vas tko ne odvuče mudrovanjem i ispraznim zavaravanjem što se oslanja na predaju ljudsku, na 'počela svijeta', a ne na Krista.“ Moguće je da Pavao misli na one koji su svoje mudrovanje (dosl. filozofija) naplaćivali. U svakom slučaju, možemo zaključiti da Pavao želi ograditi kršćane od onog puta koji se zatvara svjetlu Božje istine i ograničava samo na ljudsku istinu.

U svom govoru na Areopagu (Dj 17, 22 – 29) Pavao želi svjetlom kršćanske Objave prožeti onaj sadržaj koji je naslućivan od samih filozofa, a to je pojam božanskoga. Riječ je, ne samo o početku kristijanizacije filozofskog pojma boga, nego o inkulturaciji i pokušaju dijaloga

Kad gledamo povijest Crkve, od početka je kršćanstvo tražilo i nekakav misaoni izričaj. Riječ je o govoru o božanskoj istini koja se spušta do čovjeka i „utjelovljenoj Riječi“ koja s čovjekom progovara. Ako je riječ o toj riječi, onda je apsurdno da sadržaj te objave ne bude priopćen ljudskim naravnim oblikom te objave, ali uvijek s jednom bitnom razlikom koja zahtijeva da božanska objava ne bude uokvirena u ono ljudsko, nego da ga nadilazi. Objava je uvijek ono što se spušta do čovjeka, svjetlo Istine koje do njega dopire, a filozofija je naravno stremljenje ljudske naravi do tog svjetla, do Boga. Ta se dva puta prožimaju i kao nekakav eshatološki „rezultat“ daju puninu života, odnosno vječnost na način kršćanskog shvaćanja zajedništva s Bogom.

Kroz povijest je bilo pokušaja da se govori o kršćanskoj filozofiji. Međutim, priznavanje kršćanske filozofije ima nekoliko poteškoća: kršćanstvo se služi filozofijom, ali filozofiju ne možemo označiti nekim kršćanskim predznakom. U tom bismo slučaju filozofiji oduzeli njezinu univerzalnu prisutnost u životu svakog čovjeka. Zato kršćanska filozofija u užem smislu riječi ne može postojati. Ali budući da filozofija ulazi u najintimniji odnos s Objavom i zato što filozofija uranja u teologiju možemo govoriti o kršćanskom filozofskom putu ili filozofiranju na način kršćanstva. Teologija i filozofija razlikuju se u metodologiji, načelima i polazištima, ali budući da je riječ o znanostima, svaka od njih mora biti svjesna svoje ljudske ograničenosti i iz konteksta te ograničenosti pokušavati vlastitim dinamizmima odgonetavati zbiljnost i svrhovitost onoga čime se svaka od njih bavi.

Jednom riječju, za odnos filozofije i teologije vrijedi princip „*Oportet philosophari in theologia*“⁹. Ovdje ćemo pokušati prikazati i zašto:

1. **Kršćanstvo se odlučilo za filozofiju od samih svojim početaka.** U filozofiji kršćanstvo vidi saveznicu protiv idolatrije i praznovjerja u religijama, kao i svođenja religije na puki obredni formalizam i državni kult. «Rana je Crkva

⁹ Za one koji žele znati više: U teologiji treba filozofirati, odnosno baviti se filozofijom.

odlučno odbacila sav kozmos antičkih religija, uopće ga smatrala varkom i opsjenom, a svoju je vjeru tumačila riječima: Ništa od svega toga mi ne štujemo niti mislimo kada kažemo Bog. Jedino sam onaj bitak, koji su filozofi istakli kao temelj svega bića, kao Boga koji stoji iznad svih snaga – jedino je to naš Bog»¹⁰; «Kršćanska se vjera – vidjeli smo – opredijelila protiv bogova religija za Boga filozofa, to jest protiv mitosa pukog običaja za istinu samoga bitka»¹¹. Iz toga proizlazi da je potrebno filozofirati u teologiji, jer ona pomaže teologiji u kritičkoj distanci spram praznovjerja i idolatrije.

2. **I filozofija i kršćanstvo promatraju cjelokupnost zbilje.** Kršćani su prihvatili filozofiju, budući da ona također govori o jednome iskonu cijelog kozmosa, na koji su se onda i kršćani mogli pozivati (1 Sol 1,9). U tome smislu filozofija je postavljala pitanje o cjelovitosti zbilje te unutar toga promišljala pitanje Boga. Danas je situacija takva da se filozofija oprostila od pitanja o cjelovitosti zbilje. Jedan od glavnih razloga krize takvoga poimanja filozofije jest zapostavljanje pitanja o Bogu, jer ideja Boga nameće pitanje o cijelosti zbilje. No, teologija se ne može zadovoljiti s takvim poimanjem filozofije, kako to ističe i enciklika „Fides et Ratio“. Potrebna je filozofija koja će promišljati cjelokupnu zbilju i samoga čovjeka, jer bez takve filozofije teologija uopće ne bi poznavala doba, u kojemu se nalazi.
3. **Filozofija je uvijek bila modus vivendi.** Filozofija je predstavljala određeni krepostan način življenja koji je također bio važan i poticajan, kako za teologiju, tako i za određene vidove kršćanskog života. Poznato je da su filozofi često živjeli odvojeni od ostatka svijeta, bilo kao samci, bilo u svojim školama, imali posebnu odjeću, vlastita pravila itd.
4. **Filozofija i teologija i danas su međuovisne.** Na koncu, bez filozofije nije moguće shvatiti kršćanski nauk, a niti progovoriti o istinitosti kršćanskoga nauka u sadašnjosti. Iluzija je očekivati da je dovoljna samo egzegeza, da je moguće naviještati Božju riječ bez sustavne teologije, jer bi time čovjek bio ovisan o duhu svoga vremena koji bi u pozadini na nj utjecao.

¹⁰ J. RATZINGER, *Uvod u kršćanstvo*, KS, Zagreb, 41993., str. 111.

¹¹ *Ondje*, str. 115.

Kroz povijest se iskristaliziralo nekoliko načina odnosa između filozofije i teologije. Svaki način je odraz mišljenja određenog filozofskog pravca ili odraz određene epohe. Zato nijedan nije apsolutno prihvatljiv ili neprihvatljiv:

- 1. Teologija u suprotnosti s filozofijom.** „Što ima Atena s Jeruzalemom? Što akademija s Crkvom?“ (Tertulijan). „Credo quia absurdum“. Tertulijan vjeruje u uskrснуće raspetoga, jer je to nemoguće za um. Takvo stajalište možemo vidjeti i kod teologa Petra Damjanskog (1007.-1072.). Na temelju Pnz 21, 10-13 Damjanski tumači odnos između filozofije i teologije. Takvo će tumačenje biti presudno za srednjovjekovno tumačenje filozofije kao služavke teologije (*Philosophia est ancilla theologiae*). Sličan se stav može vidjeti kod Martina Luthera i Blaisea Pascala.
- 2. Kršćanstvo kao istinska filozofija.** Time se želi reći da je filozofija potrebna, ali jedina istinska filozofija je kršćanstvo. Ta se misao može naći kod Justina Mučenika. I sami su teolozi koristili pojam filozofije, jer je pojam teologije bio opterećen mitskim predodžbama. O tomu govori i Klement Aleksandrijski, koji promatra filozofiju kao djelo providnosti (*Stromata*).
- 3. Filozofija kao funkcija „naravnoga razuma“ u razlikovanju od nadnaravne objave.** U srednjovjekovlju teologija se sada isključivo bavi Božjom objavom, koja se, prema Tomi Akvinskome, može spoznati razumom, ali ne i sama narav objave. Tu se nalazi ograničenje filozofije. Čovjek je usmjeren prema nadnaravnome, koje sam ne može postići. Njemački teolog Wolfhart Pannenberg ne slaže se s takvim poimanjem odnosa između nadnaravi i naravi, jer se ne vidi razlog zašto razum, koji misli nadnarav, ne bi mogao i misliti i sadržaj nadnaravi. Tu se nalazi i klica kasnijega odvajanja između objave i razuma, Crkve i modernoga društva. Tako imamo sljedeći proces: patristika – filozofija kao suprotnost ili kao ukinuće u teologiji; srednjovjekovlje – filozofija kao služavka teologije; prosvjetiteljstvo – teologija kao služavka filozofije ili teologija mjerodavna jedino za vjeru.
- 4. Razumna općenitost i religiozna subjektivnost.** Opće istinito se prepušta filozofiji, a religija pripada području subjektivnosti: David Hume, Immanuel

Kant (područje moralnoga; također tzv. pokret buđenja: neuspjeh moralnosti ukazuje na pravu religiju, koja uspijeva nadići taj rascjep), Friedrich Schleiermacher, Søren Kierkegaard...

5. **Ukidanje religiozne predodžbe u filozofskome pojmu.** Takvo poimanje odnosa između filozofije i teologije prisutno je kod njemačkoga filozofa Georga Wilhelma Friedricha Hegela. Filozofija pretpostavlja povijest vjere kao svoju vlastitu prošlost. No, na kraju Hegel svojim filozofijom apsolutnoga subjekta samovoljno tumači povijest religije.

Utjecaj Platonove i Aristotelove filozofije na teologiju

Temeljne Platonove misli koje su utjecale na kršćansku teologiju: Misao Boga kao nematerijalne, duhovne stvarnosti i govor o počelima (hen, nous, psihe) koji utječe na razvoj nauka o Trojstvu; suobličavanje s Bogom kao životni ideal; govor o prosvjetljenju koje nije samo stvar napora spoznaje nego se događa iznenada kao dar utjecao je na razvoj kršćanskog nauka o milosti i krštenju.

Srednjovjekovlje se oduševljava Aristotelom ponajprije zbog njegovog bavljenja svim znanostima¹² (fizika, etika, metafizika itd.), a najveći doprinos Aristotelovom utjecaju daju Sv. Albert Veliki i sv. Toma Akvinski. Temeljne Aristotelove misli koje su utjecale na kršćansku teologiju: nepreegzistentnost duše; nauk o uzročnosti; „Nous“ (intellectus agens) pripada duši – um i umska djelatnost definitivno postaje ljudska djelatnost (drugim riječima, događa se određena subjektivizacija spoznaje, što će imati velikog utjecaja na novovjekovnu filozofiju); hilemorfizam;...

Antropološki obrat u filozofiji

Prema kanadskome filozofu Charlesu Tayloru, novovjekovni duh, ili kako ga on naziva „novi moralni poredak društva“, obilježen je trima idejama: 1. Ne postoji više jedan zajednički oblik ili zajednička ideja koja bi oblikovala društvo. 2. Događa se diferencijacija jednoga monolitnog društvo, a raspodjela raznih društvenih

¹² Već u srednjem vijeku počinje zanimanje i razvoj znanosti, a znanstvena „klima“ uvelike vlada u samostanima, opatijama i na sveučilištima onoga vremena. Na ovoj činjenici „pada“ teza o „mračnom srednjem vijeku“. On zaista u mnogim pogledima nije bio ništa mračniji od drugih epoha!

funkcija nije više normativno određena. 3. Društvo se organizira instrumentalno, a ne više na temelju neke vrhovne krjeposti

Čovjek je sada autonomno i kreativno biće: on sada samostalno i slobodno određuje samoga sebe-društvo (autonomija), kao što Bog sebe slobodno određuje, te stvara slobodno svijet izvan sebe (kreativnost), kao što Bog slobodno stvara svijet izvan sebe.

Antropološki obrat u filozofiji počinje se događati nakon Hegelove filozofije. Dakako da se taj obrat počeo već prije događati, ali nakon Hegela antropološki se obrat počinje shvaćati kao obrat bez Boga. Već je Hegel uvidio takav bezbožni antropološki obrat u duhu svoga vremena (posebno u Kantovoj filozofiji). Prema njemu, težnja novovjekovnoga duha za apsolutiziranje konačne zbilje dokazuje samo činjenicu da čovjek ne može bez apsolutnoga, bez ideje apsolutnoga. No, u tome su upravo u krije sva perverzija i tragedija modernoga čovjeka: budući da on apsolutizira konačnu stvarnost, dolazi do perverzije zbilje, jer se jednu konačnu stvarnost proglašava beskonačnom, koja to u sebi ne može biti.

Teologija i filozofija u današnjici – vremenu instrumentalne racionalnosti

Vidjeli smo koliko je kroz povijest na kršćanstvo i kršćansku teologiju utjecala upravo filozofija. Kako smo već rekli da je taj odnos uzajaman, donosimo nekoliko stvari koje pokazuju doprinos kršćanstva filozofiji:

- 1. Kontigentnost svijeta i svih konačnih bića.** Svi grčki mislioci (izuzev Platona) promišljaju svijet kao beskonačan i neograničen. Jedincatost stvorenja i jedincatost otkupljenja (Augustin). Kod Aristotela pojam kontigentnost je akcident. Za njega je mogućnost i kontigentnost jedno te isto, tj. samo ono što bi moglo biti. U kršćanskoj filozofiji kontigentno je vezano sada uz volju. Samo volja može stvarati kontigentno. Mogućnost nije više shvaćena u neodređenosti materije, već u slobodnoj volji stvorenja i čovjeka. Kontigentnost je, dakle, ono što je faktično, ali bi moglo biti i drugačije.
- 2. Koncentracija na individualnost.** U grčkoj je filozofiji uvijek bio naglasak na univerzalno i tipično. Stoicizam počinje isticati individualnost, ali samo kao materijalnu individualnost. Kod Platona duša nije bila identična s

individualnošću tijela, dakle nije mogla biti izražena individualnost. Dostojanstvo je u kršćanskoj vjeri tumačeno ne samo razumski, već time što je čovjek stvoren na sliku Božju. Tu je važno spomenuti i pojam osobe. Osoba se pod utjecajem trinitarne teologije shvaća kao relacija; naglasak na slobodu; subjektivnost spoznaje: ne više pasivnost spoznaje, nego produktivnost spoznaje (Nikola Kuzanski).

3. **Razumijevanje svijeta i povijesti.** Ideja univerzalne povijesti (povijest kao Božja epifanija: Mircea Eliade, Dilthey). Gal 3, 15-29.
4. **Pozitivno vrjednovanje beskonačnoga.** Prema Aristotelu, beskonačno je osobina materije. Za Platona opet „više ili manje“ u odnosu spram mjere. Bog je sada beskonačan (Grgur Nisanski).
5. **Utjecaj kršćanske vjere u utjelovljenje.** Hegel: istinska beskonačnost: pomirenje beskonačnoga s konačnim. Konačna je sloboda neslobodna i može se jedino razriješiti u beskonačnoj slobodi.

Današnje vrijeme čovjek živi kao rezultat svih procesa koji su se događali od početka novovjekovlja pa sve do sadašnjeg trenutka. Početak novovjekovlja obilježen je potrebom za novim poimanjem čovjeka i njegova odnosa prema zbilji prema, jer se stari društveni i religijski poredak urušio. U početku filozofija ne pokušava pojmiti novi poredak protiv kršćanstva ili protiv Boga, nego neovisno o konfesijama, tj. o objavljenim religijama. Tek nakon Hegela filozofska se misao okreće protiv Boga, religije i kršćanstva. Tada antropološki obrat postaje antireligijski i antikršćanski obrat. Tu treba također imati na umu da današnja filozofija (npr. Emanuel Levinas, Jürgen Habermas, Charles Taylor) opet govori o važnosti religije, tj. pokazuje da antropološki obrat računa s religijom i kršćanstvom. Teologija prihvaća antropološki obrat, pri čemu ističe da istina objave ne može u potpunosti pojmiti iz antropologije. Filozofija religije iz čistoga uma nije moguća, jer je filozofija, odnosno njezino tematiziranje apsolutnoga uvijek posredovano poviješću. Filozofija religije može, s jedne strane, postavljati uvjete za predstavljanje Boga, koje je prikladno funkciji apsolutnoga, a s druge strane promišljati istinitost povijesne religijske svijesti: npr. pojmom istinite beskonačnosti (Hegel). Teologija će nastojati uzimati u obzir

filozofsku kritiku religije, kako bi pokazala neproturječnost i smislenost kršćanske objave. Nadalje, filozofiji pripada zadaća reflektirajuće orijentacije o svjesnome životu (Dieter Henrich), posebice u vremenu instrumentalne racionalnosti. Uvijek će postojati određena napetost između teologije i filozofije, „jer teologija mora promišljati cjelovitost ljudske egzistencije i svijet polazeći od objave, dok filozofska misao polazi od čovjekova iskustva i svijeta prema temelju u apsolutnomu“ (W. Pannenberg). No, ta napetost može biti na korist i filozofiji i teologiji.

Približavanje filozofskoj terminologiji

Za mogućnost bavljenja filozofijom, kasnije i teologijom od velike je važnosti ovladavanje potrebnom terminologijom. Naravno da je ovdje nemoguće donijeti kompletan presjek termina. Zato ovdje donosimo najvažnije termine s kojima se susrećemo.

Bitak i biće. Dva temeljna pojma u filozofiji. Bitak je imenični oblik glagola *biti*.

Bitak – grč. einai, lat. esse

Biće – grč. to on, lat. ens

U filozofiji pojam bitak označava naprosto postojanje bića u cjelini. Bitak označava činjenicu da bića jesu (da postoje), a da nije suprotno, da nije riječ o nepostojanju. Za razliku od pojma bića, pojam bitka je u potpunosti univerzalni pojam, a značenje mu je određeno činjenicom postojanja. Postojanje izrečeno bitkom prva je i osnovna odrednica onoga što na neki način postoji. Pojam bića označava *to što jest*, sve ono što na neki način jest, u kojem god obliku ono bilo. Za biće je sasvim irelevantno to na koji način ono bivstvuje (postoji). Ostaje, dakle, samo činjenica da nešto jest, a to nešto može biti bilo što, a to bilo što ne označava neku neodređenost jer to biće mora biti nešto. To biće koje postoji, koje bivstvuje, ima svoju vlastitu *bićevnost* ili *jestost*. Ta vlastita bićevnost označava sasvim konkretno sudjelovanje pojedinog bića u postojanju, označava konkretnu uronjenost u bitak. Pojam bića i sadržaj tog pojma razlikuje se od pojma bitka. Pojam bića uvijek označava konkretno postojanje, dok pojam bitka označava samu činjenicu postojanja koja je ujedno i temelj postojanja svakog bića. Mora postojati bitak koji se konkretno ostvaruje u postojanju nekog bića.

Bit (essentia, suština). Ovaj pojam izriče ono što tvori postojanu narav neke stvari, a to znači da je riječ o temelju značenja nekog bića, temeljnoj osebujnosti bitnih svojstava određenog bića. Značenje ovog pojma stoji u suprotnosti prema promjenjivosti različitih stvari, to je ono što se ne mijenja i kao takvo ostaje.

Adekvatan. Lat. *adequare* = izjednačiti; označava nešto odgovarajuće, primjereno; osobito u teoriji spoznaje ovaj pojam označava podudaranje nečeg stvarnog s nečim što je mišljeno, a to znači da neki misaoni sadržaj odgovara nekoj sadržajnoj

realnosti. Ovaj izraz najsnažnije susrećemo u definiciji istine. Istina se shvaća kao podudaranje ili izjednačenost mišljenja i stvari (stvarnosti), odnosno *Veritas est adequatio intellectus et rei*.

Afirmacija. Riječ je o pozitivnoj tvrdnji koja izriče to da postoji neki odnos između dva pojma. Afirmaciju susrećemo ponajprije u logici. Ona je jedna od osnovnih kvaliteta suda. Afirmativno je sve ono što potvrđuje odnos između pojmova koji su u određenom sudu. Suprotno je **negacija** u kojoj se niječe odnos između pojmova. U svakodnevnom govoru afirmacija označava postizanje nekog uspjeha.

Akt (lat. actus = čin, djelovanje). Ovaj je izraz prvi upotrijebio Aristotel da bi izrazio postojanje bića. Akt označava neko ostvarenje, nekakav aktualitet, nešto što je u suprotnosti s još neostvarenom mogućnošću. Ovaj izraz možemo izraziti hrvatskom riječju *zbiljnost*. Sadržaj tog pojma zahvaća područje u kojem se govori o dva temeljna načina postojanja bića, a to je mogućnost i zbiljnost. Zbiljnost uvijek nastaje na temelju neke mogućnosti.

Materija. U filozofskom govoru označava princip mogućnosti, odnosno nedovršenosti i nepotpune ostvarenosti. Potpuno savršenstvo i potpuna zbiljnost pripisuje se jedino apsolutnom biću – Bogu. Ako je božansko biće bez mogućnosti, onda je potpuno ostvareno ili ozbiljeno.

Analiza (grč. analisis = razrješenje, raščlamba). Označava raščlanjivanje složenog na jednostavnije komponente. Nasuprot toga, sinteza označava sastavljanje određene cjeline od jednostavnijih komponenti.

A posteriori i a priori. A posteriori označava ono što potječe od kasnijega, sadržaj spoznaje koji potječe iz iskustva. Kad spoznaja prethodi iskustvu, ono što dobijemo razumskim putem i zaključivanjem pomoću pojmova, to je ono što dolazi a priori.

Apsolutno. Taj pojam znači nešto samostojno, potpuno, neograničeno, slobodno od bilo kakve ovisnosti, bezuvjetno, savršeno; nasuprotan pojam je **relativno**.

Apstrakcija. Označava radnju kojom se apstrahira nešto u odnosu prema nečem drugom, radnja kojom se izostavlja nešto pojedinačno, manje bitno ili slučajno, a zadržava se ono važno, temeljno nužno i općenito.

Egzistencija (lat. existentia = opstajanje neke stvari za razliku od biti neke stvari). U filozofiji ovaj pojam označava konkretno ozbiljenje ili aktualiziranje bilo koje biti.

Upravo je egzistencija prelaženje iz mogućnosti u zbiljnost. U nekim pravcima suvremene filozofije (egzistencijalizmu) pod ovim pojmom označava se osobit način ljudskog opstanka nasuprot svim ostalim bićima. Egzistencijalno u suvremenoj filozofiji označava najčešće ono ljudsko.

Fenomen (grč. fainomenon = pojava). Fenomen označava neko zbivanje za razliku od same stvari, ili označava očitovanje u svijesti nečega što je izvan svijesti, a u sebi je nepoznato. Fenomen često u filozofiji označava „pokazivanje“ samih objekata i stvari ljudskoj spoznajnoj svijesti. Fenomen je ono što se zapaža, ono pojavno.

Ideja (grč. eidos = lik, izgled, slika; idein = vidjeti). Ovaj pojam osobito se razvio u okviru Platonove filozofije. U njegovoj filozofiji ideje su označavale neku čvrstu realnost, mnogo stabilniju nego stvarnost našeg svijeta. Ujedno su ideje predstavljale nepromjenjive uzore stvari. Ideje su uvijek nedokučiva stvarnost – ne može ih se dokučiti osjetom, nego samo mišlju. Ideja je u početku predstavljala nešto realno. Kod Aristotela ideje predstavljaju općenitost, ali još uvijek realnu. Realnost ideje umanjit će se tek od 16. stoljeća nadalje filozofijom racionalizma i empirizma. Otada označavaju samo razumsku datost i u tom smislu mi taj pojam i danas rabimo u svakodnevnom životu.

Imanentan, imanencija (lat. immanens = ono što ostaje unutar nekog označenog područja). Ovaj pojam može se primijeniti samo na neko određeno područje, ali i na čitavu našu stvarnost. U tom drugom smislu pojam imanentan predstavlja problem unutarsvjetskog nasuprot onome što je izvansvjetsko, što nadilazi našu stvarnost, što je **transcendentno**.

Kategorija (grč. kategorein = izreći). U filozofiju je pojam uveo Aristotel u značenju neke najopćenitije oznake bića. Ono što se o nekoj stvari može izreći s najvećim stupnjem univerzalnosti, to se izriče kategorijom. Aristotel je postavio 10 kategorija, Kant 12 itd. U kolokvijalnom govoru riječ izražava nešto najopćenitije. Stvarnost o kojoj se može govoriti u najopćenitijem smislu, govori se u kategorijama. Ono što je nadkategorijalno, to je transcendentno.

Kritika (grč. krino = istražujem). U Grčkoj se kritika razvila kao umijeće rasuđivanja. U filozofiji se odnosi na prosuđivanje valjanosti osnovnih filozofskih

postavki. Najčešće kritika označava teoriju spoznaje, tj. ispitivanje njezinih granica i mogućnosti.

Metafizika (grč. meta ta fisika = iza, nakon fizike). U početku ovaj pojam označava Aristotelovo djelo koje je slijedilo iza spisa „O fizici“. Budući da ovo djelo ne raspravlja samo o ovom svijetu, metafizika je postala pojam za istraživanje nefizičkih pojmova – od duše, preko kozmosa, sve do Boga. Metafizika, dakle, proučava temelje čitave stvarnosti ne zadržavajući se samo na onome što je dostupno ljudskom iskustvu, nego zadire i u principe onoga što je nadiskustveno.

Objekt (lat. obiectum = ono što je nasuprot postavljenom). U najopćenitijem smislu pojam objekt označava isto što i predmet. Tako se svaka stvar može izreći pojmom objekt. U filozofskom smislu pojam objekt uvijek označava neku suprotnost u odnosu na djelovanje subjekta. **Subjekt** je nositelj nekog djelovanja, a objekt je ono prema čemu je upućena neka djelatnost – misaona, praktična ili voljna. Za shvaćanje bilo kojeg objekta mora se pretpostaviti bilo koja misaona djelatnost. Sam objekt može biti nešto realno ili idealno. Objekt je svaka stvar u odnosu na subjekt.

Princip (lat. principium = osnovica, razlog, početak, polazište, počelo). Princip je ono po čemu neko biće postoji, na osnovu čega se razvija; princip je u isto vrijeme ono na što se sama misao vraća kao na svoje temelje. Može se govoriti o nekim realnim principima, idealnima itd. Realni principi odnose se uvijek na bitak stvari koji se onda uzimaju kao nezaobilazni temelj postojanja svakog bića. Na samom početku povijesti filozofije antički filozofi pokušavaju otkriti upravo principe, idući sve do zadnjeg ili temeljnog principa kojeg su nazvali prvo počelo (arhe).

Racionalan (lat. ratio = um, razum). Odnosi se na sve ono što je umno, razumsko, misaono. Nasuprot tome, stoji nešto osjetno, iracionalno, empirijsko, intuitivno.

Relativan (lat. relatio = odnos). Znači uvjetovano u odnosu prema nečemu. Nešto je relativno, kad nije utemeljeno u sebi samom. Suprotan pojam je apsolutan. Tako govorimo o relativnim spoznajama, relativnoj i apsolutnoj istini, relativnom i apsolutnom biću itd.

Spoznaja. Njome možemo označiti jedan od osnovnih oblika čovjekova bivstvovanja. U isto vrijeme ovaj pojam označava i rezultat čovjekovog djelovanja, u istom smislu kao i znanje. Spoznaja je uvijek ono djelovanje nošeno unutarnjom nakanom da se

otkrije nešto što objektivno postoji i vrijedi. Sama spoznaja ne vodi se prvenstveno nekim trenutnim subjektivnim djelovanjem nego nakanom da se dođe do istine, spoznaje realnog stanja stvari.

Subjekt (lat. subiectum = ono što je metnuto ispod, podmet). U logičko-gramatičkom smislu subjekt je dio rečenice i nositelj radnje, u psihološkom smislu on je nositelj svjesnog djelovanja, a u spoznajno-teorijskom smislu subjekt je središte spoznaje koji skuplja sve doživljaje i ostaje temelj spoznaje od kojega se oblikuje svjesno ljudsko JA, a to je onda ljudski subjekt koji spoznaje. Za razliku od objekta, ovaj pojam promatra se uvijek tako da je upravo on polazišna točka onog od čega se kreće. Subjekt je ono što označava aktivni dio stvarnosti.

Supstancija (lat. substantia = bivstvo). Označava bivstvo i to kao samostalno i samostojno, kao neku cjelinu koja je nositelj svih svojstava. Kad se neko biće označi ovim pojmom, onda to znači da to biće ima neku zaokruženost u sebi, za razliku od nečega što je nesamostojno i što može postojati samo po nečem drugom. U tom smislu, razlikuje se od stvarnosti ono što je supstancijalno (samostojeće) i ono što je nesupstancijalno (nesamostojeće), odnosno akcidentalno.

POPIS LITERATURE ZA KOMPLETAN KOLEGIJ:

J. M. Bochenski, *Uvod u filozofsko mišljenje*, Split 1997;

E. Fink, *Uvod u filozofiju*, Zagreb 1998.

M. Heidegger, *Što je to – filozofija*, u: M. Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja* Zagreb 1996.;

H. G. Gadamer, *Nasljeđe Europe*, Zagreb, 1997.

A. de Botton, *Utjehe filozofije*, Zagreb, 2002.

S. Kovač, *Logika*, Zagreb 2000.

J. Ratzinger, *Uvod u kršćanstvo*, Zagreb, 1996., (kolokvij – poglavlje *Bog vjere i bog filozofa*, poglavlje III.)

Preporučena literatura – za one koji žele znati više!

S. Kovač, *Logičko-filozofijski ogledi*, Zagreb 2005.;

G. Petrović, *Logika*, Zagreb 2001.

I. Macan: *Wittgensteinova teorija značenja*, Zagreb 1996.

Aristotel, *Nagovor na filozofiju*;

S. Zimmermann, *Uvod u filozofiju*, Zagreb 1922;

B. Despot, *Uvod u filozofiju*, Zagreb 1988;

A. Anzenbacher, *Uvod u filozofiju*, Zagreb 1992;

Ivan Pavao Drugi, *Fides et ratio. Enciklika o odnosu vjere i razuma*, Zagreb, 1999.

Platon, *Obrana Sokratova*, Zagreb 2000.

N. Dogan, *U potrazi za Bogom. Kršćanin u postmodernom vremenu*, Đakovo, 2003.